

З.А. Ыдырыс¹, Ж.А. Ақсақалова², Б.Р. Қарабалаева³^{1,3}Қ.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан²М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, ҚазақстанE-mail: ¹zukunftdyrys@gmail.com, ²nurbinur_86@mail.ru, ³balnur_karabalaeva@mail.ruORCID: ¹0000-0001-73740366, ²0009-0001-9150-3417, ³0000-0002-3061-8675**ЖҰМАҚЫН ҚАЙРАМБАЕВТЫҢ БҮГІНГІ
ҚАЗАҚ КЕСКІНДЕМЕСІНДЕГІ «IZDERI»**

Аңдатпа. Мақалада бүгінгі қазақ бейнелеу өнерінің көшбасын бастаған дара тұлғалардың бірі – Жұмақын Қайрамбаев пен оның шәкірттерінің шығармашылығы жан-жақты зерттелген. Ж.Қайрамбаев еліміздің тәуелсіздік жылдарындағы кескіндеменің дамуына зор үлесін қосқан, өзіндік дара қолтаңбасын қалыптастырған, қырық жылға жуық педагогикалық қызметінде бүгінгі қазақ кескіндемесінде заманауи мәнгерімен, тың ізденістерімен көзге түсіп жүрген бір топ ізденімпаз суретшілердің бірнеше буынын тәрбиелеген суретші. Ол соңғы жиырма жылда өзінің кәсіби шығармашылығы мен педагогикалық қызметін сабақтастыра отырып шәкірттерімен бірге «IZDER» атты 4 көрме ұйымдастырды. Аталған көрмелердің барлығы көрермен тарапынан үлкен қолдау тауып, қоғамның аса өзекті мәселелерін өнердің көркемдік тілінде шебер жеткізе білді. Қайрамбаева Дарья, Хасенов Әшім, Үмбетова Құралай, Даубай Ұлан, Абутәліп Ерназар, Омархан Құмар, Нұрахмет Нұрбол, Орақбай Алмас, Әсемкүл Бейбіт, Аубақир Анар, Чукиртаева Зарина, Нұрғожа Алмас, Сейсенханұлы Бақыт, Қабөке Оралбек, Сағындық Мөлдір сынды осы көрмеге қатысқан шәкірттері қазіргі таңда отандық кескіндемедегі шығармашылығы сұранысқа ие белсенді әрі ұстаздықты серік еткен жас суретшілер ретінде белгілі. Шәкірт тәрбиелеу арқылы өзіндік көркемдік ізденістерінің дара ізін айқындайтын мектеп қалыптастырып үлгерген суретші әрбір шәкіртінің өзіндік көркемдік бағытын, қолтаңбасын, ерекшелігі мен мәнгерін ұштап шындай түскен. Әсіресе соңғы көрмеге қойылған жұмыстардан ұстаз бен шәкір арасындағы рухани сабақтастықпен қатар шәкірттің ұстазға, ұстаздың шәкіртіне деген үлкен құрметі көрмеге қойылған жұмыстардың әрқайсысының жеке даралығы, авторлық ерекшеліктері арқылы аңғарылды.

Алғыс: Зерттеу ҚР ҒЖБМ ҒК қаржыландырған BR18574216 «Уақыт және мәдени кеңістіктегі мәдени құндылықтар транзиті» жобасы аясында жазылды.

Кілт сөздер: кескіндеме, көркемдік шешім, композиция, тарихи жанр, бейне, шығармашылық, бояулар үйлесімі.

З.А. Ыдырыс¹, Ж.А. Ақсақалова², Б.Р. Қарабалаева³^{1,2}Қазақская национальная академия искусств имени Т.К. Жүргенова, Алматы, Казахстан²Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, КазахстанE-mail: ¹zukunftdyrys@gmail.com, ²nurbinur_86@mail.ru, ³balnur_karabalaeva@mail.ruORCID: ¹0000-0001-73740366, ²0009-0001-9150-3417, ³0000-0002-3061-8675**«Izder» в современной казахской живописи Жумақына Қайрамбаева**

Аннотация. В статье подробно исследуется творчество одной из самых выдающихся личностей казахского изобразительного искусства – Жумақына Қайрамбаева и его учеников. Ж. Қайрамбаев – художник, внесший большой вклад в развитие живописи в годы независимости нашей страны, сформировавший свою неповторимый художественный почерк, воспитавший в течение почти сорока лет своей педагогической деятельности несколько поколений художников, отличающихся современным стилем, активными поисками в современной казахской живописи. За последние двадцать лет он организовал

вместе со своими учениками 4 выставки «IZDER», совмещая свое профессиональное творчество и педагогическую деятельность. Все эти выставки получили большую поддержку со стороны зрителей, умело выражая наиболее актуальные проблемы общества на художественном языке искусства. Ученики художника Кайрамбаева Дарья, Хасенов Ашим, Умбетова Куралай, Даубай Улан, Абуталип Ернарар, Омархан Кумар, Нурахмет Нурбол, Оракбай Алмас, Асемкул Бейбит, Аубакир Анар, Чукитаева Зарина, Нургожа Алмас, Сейсенханович Бахыт, Кабоке Оралбек, Сагындык Молдир – известные как молодые художники современного Казахстана. Благодаря уже сформировавшейся школе, определяющую своеобразием отпечаток своих художественных поисков, художник оттачивает художественное направление, характер, оригинальность и манеру каждого ученика.

Благодарности: Исследование было написано в рамках проекта BR18574216 «транзит культурных ценностей во времени и культурном пространстве», финансируемого КН МНВО РК.

Ключевые слова: живопись, художественное решение, композиция, исторический жанр, образ, творчества, гармония красок.

Z.A. Ydyrys¹, J.A. Axakalova², B.R. Karabalaeva³

^{1,2}Kazakh National Academy of Arts named after T.K. Zhurgenov, Almaty, Kazakhstan

²M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹zukhraydyrys@gmail.com, ²nurbinar_86@mail.ru, ³balnur_karabalaeva@mail.ru,

ORCID: ¹0000-0001-73740366, ²0009-0001-9150-3417, ³0000-0002-3061-8675

«Izder» in modern kazakh painting by Zhumakyn Kayrambayev

Abstract. The article examines in detail the work of one of the most outstanding personalities of the Kazakh fine arts – Zhumakyn Kairambayev and his students. Zh. Kairambayev is an artist who made a great contribution to the development of painting during the years of independence of our country, who formed his unique artistic handwriting, educated for almost forty years of his pedagogical activity several generations of artists distinguished by modern style, active searches in modern Kazakh painting. Over the past twenty years, he has organized 4 IZDER exhibitions together with his students, combining his professional creativity and teaching activities. All these exhibitions have received great support from the audience, skillfully expressing the most pressing problems of society in the artistic language of art. The students of the artist Kayrambaeva Daria, Hasenov Ashim, Umbetova Kuralai, Daubai Ulan, Abutalip Ernazar, Omarkhan Kumar, Nurakhmet Nurbol, Orakbai Almas, Asemkul Beibit, Aubakir Anar, Chukitaeva Zarina, Nurgozha Almas, Seisenkhanovich Bakhyt, Kaboke Oralbek, Sagyndyk Moldir are known as young artists of modern Kazakhstan. Thanks to the already established school, which defines the peculiar imprint of his artistic searches, the artist hones the artistic direction, character, originality and manner of each student.

Acknowledgments: The study was written within the framework of the BR18574216 project «transit of cultural values in time and cultural space», funded by the SC of the MSHE of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: painting, artistic solution, composition, historical genre, image, creativity, harmony of colors.

1. Кіріспе

«Суретші – елінің, қоғамдық табының, оның құлағы мен көзінің, тіпті жүрегінің сезгірі, ол – өз дәуірінің үні» деп суретші болмысы мен табиғатына Максим Горький тамаша анықтама берген екен. Суретші сұлулықты көріп қана қоймай оны өз шығармашылығы арқылы көркемдеп суреттеуге, көркемдік бейне арқылы баяндап жеткізуге тырысатын шығармашылық тұлға. Ол мың бір түске құбылған бояулары арқылы ақын, кейіпкерлері мен олардың тағдырлары арқылы философ, ұдайы топтың арасында өмір сүрсе де жанымен жалғыздық кешетін дәруіш. Суретші тарихтың, қоғамның, мәдениет пен уақытың сүзгісі. Осы аталғандардың бәрін кенепте немесе тағы бір көркемдік материалда пішіннің, түр-түс пен сызықтың

көмегі арқылы шебер бейнелейді. Кескіндемеші өз кенебінің режиссері. Онда түрлі тағдырлар мен уақыттар әртүрлі сипатта шешім тауып көрерменге жол тартады. Суретшіні тіпті жаратушымен қарапайым адамдар арасындағы тілмаш дерсің. Себебі оның туындысына тура музыка секілді арнайы бір тілдің керегі жоқ. Өнердің тілі – интернационалды тіл. Туындыларында сезімдік әлемді туындатуға ұмтылған әр қадамы арқылы жасампаздық сипатқа ие болып, жаратушының өзімен жақындасады. Көрерменін әлдеқандай сезімге бөлемеген, оның жүрегі мен көңілінің сезім пернелерін шертпеген, қозғамаған суретшінің табиғатын шынайы деп айту қиын. Сондықтан шығармашылық тұлғасының әрбір туындысы арқылы сезімге бөленіп әсер алып жатсақ, онда ол суретшінің жетістігі.

Бұл турасында Жұмақын Қайрамбаевтың өзі «Мен қандай туынды жазбайын тек не сезінемін соны бейнелеймін» дейді. Яғни, шығармашылығының арнайы тапсырыстар бойынша емес, сезім толқындары негізінде қалыптасқанын байқаймыз. Бұл мәселе турасында өнертанушы, философ Болат Байжітітовтың еңбектерінен шындықтың образдық бейнесіне берген анықтамасын мысалға келтірсек болады. Ғалым «Мұндай композициялар шығармашылық шабыттан, көркем іс-тәжірибе ізденістерінен, шындықты, қоршаған органы индивидуальді түйсіну ерекшеліктерінен, суретшінің тәжірибелік эмоциясында қалыптасқан ой-сана сапасының жаңа деңгейге көтерілуіне байланысты пайда болған соны шешімдерінен, көркемөнер ағымдары мен стильдерден, ұлттық мектептің қолтаңбалық, колориттік ерекшеліктерінен туындайды. Мұнда форма мен мазмұн табиғи жарасымдылықпен ұстасып, эмоционалды мазмұндық мән құрайды» деп теориялық тұрғыда өте тамаша түсіндіреді (Байжігітов, 2012: 213).

Демек қоғам, уақыт, дәуір деген ұғымдар суретшінің өз заманындағы маңыздылығын, шығармашылығының өзектілігі мен құндылығын анықтап отыратын факторлар. Адамзат уақыттан, қоғамнан тыс өмір сүре алмайды. Суретші де өз шығармашылығында өз заманының бейнесін кескіндеу арқылы тұтастай бір дәуірдің үнін естірте алады. Ол үшін көп сөздің қажеті жоқ. Дәуір үнін естіп оны көзбен көру үшін сол уақытта өмір сүрген суретшілердің шығармашылығына терең бойласақ жетерлік. Жұмақын Қайрамбаевта әрбір туындысында өзін және өзін қоршаған әлемді кескіндеу арқылы өз көзқарасын айқын бейнелеп отырды. Суретші шығармашылығымен танысып, сәл артқа шегініс жасап оның қылқаламды серік еткен ғұмырына көз жүгіртсек біраз дүниені байқаймыз. Солардың ішінде суретші бүкіл шығармашылығына арқау еткен руханият мәселесін бірінші орынға қояды. Бұл отбасы құндылығы, бабалар дәстүрі, тарих, ұлттық дүниетаным мен ұрпақтар сабақтастығы мәселесі.

2. Зерттеу әдістер мен материалдары

2.1 Зерттеу әдістері

Суретшілер шығармаларын зерттеу барысында жалпы теориялық әдістер: типологиялық, стилистикалық, салыстырмалы, иконологиялық әдістері қолданылды. Яғни, ғылыми мақалада белгілі суретші Ж.Қайрамбаев пен бір топ жас суретшілердің шығармашылығы жан-жақты талданып, негізгі қолтаңба ерекшеліктері, бейнелеу техникалары мен стильдері, көркемдік шешімдері мен идеялық мән-мағыналары айқындалды.

2.2 Материалдарға сипаттама

Жұмақын Қайрамбаев бүгінгі қазақ бейнелеу өнерінің көшбасын бастаған дара тұлғалардың бірі. Биыл 70-ке толған мерейтойын атап өткен суретші еліміздің мәдениеті мен өнерінің дамуына зор үлес қосып, бүгінгі таңда Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. Ол саналы ғұмырының басым бөлігін шығармашылыққа арнап, бүгінгі отандық бейнелеу өнерінің реалистік академиялық мектеп тәжірибелеріне негізделген бағытының дамуына үлес қосудан қатар, қырық жылға таяу уақытын шәкірт тәрбиелеуге жұмсап ұстаздық қызметті қатар алып жүруде. Нәтижесінде бүгінгі таңдағы заманауи қазақ кескіндемесіндегі шығармашылығы жемісті дамыған көптеген суретшілер Жұмақын Қожақынұлын өзінің ұстазы ретінде құрметтейді. Жұмақын Қайрамбаев шығармашылық адамы ретінде шәкірттерінің де тек сурет салу шеберлігін арттырумен шектелмей олардың шығармашылық еркіндікті сезіне отырып тұлға бойымен суретші болуға тәрбиелеуге тырысты. Сондықтан болар 2003 жылы алғаш шәкірттерімен бірлесе отырып «Izder» тобының негізін қалайды. «Izder» тобының құрамы тұрақты емес. Оның мүшелері ауысып отырады. Осы топқа мүше болып көрмеге қатысатын суретшілер тек Ж.Қайрамбаевтың шеберханасынан түлеп ұшқан төл шәкірті болса болғаны. Бір жағынан бұл суретшінің шәкірт тәрбиелеудегі ұстаздық жолына шолу жасау болса, екінші жағынан өзінің мерейлі 50 жасында шығармашылық есеп беру ретінде ұйымдастырылады. Бұл бастамада Жұмақын Қайрамбаевтың шығармашылықты серік еткен алғашқы шәкірттерінің қатарында Оынбасар Жаңбыршиев, Досбол Қасымов, Өмірбек Жұбаниязов, Ербол Хамиров, Мұқан Сүлейменов, Ерлан Қожабаев, Талғат Тілеужанов, Мейіржан Нұрғожин және қызы Дарья Қайрамбаева болды. Араға он жыл салып көрме қайта жалғасын тапты. Бұл жолы көрерменге ұстаздық және шығармашылық жолынан есеп беру мақсатында 60-қа толған мерейлі жасын суретші екінші «Izder» көрмесін ұйымдастыра отырып өткізіп, енді көрме қатысушыларының құрамы жаңа қосылған жас суретшілермен толыға түседі. Көрмеге суретші өзінің әлі буындары қата қоймаған талантты да талапты жас шәкірттерін қатыстыра отырып, оларға шығармашылықтың тамаша ләззетті жемісінің дәмін таттырып, тұсауын кескендей болады. Қайрамбаева Дарья, Хасенов Әшім, Үмбетова Құралай, Даубай Ұлан, Абутәліп Ерназар, Омархан Құмар, Нұрахмет Нұрбол, Орақбай Алмас, Әсемқұл Бейбіт, Аубакир Анар, Чукитаева Зарина, Нұрғожа Алмас, Сейсенханұлы Бақыт, Қабөке Оралбек, Сағындық Мөлдір сынды осы көрмеге қатысқан шәкірттері қазіргі таңда отандық кескіндемедегі шығармашылығы сұранысқа ие белсенді әрі ұстаздықты серік еткен жас суретшілер ретінде белгілі. 2019 жылы «Izder» көрмесі үшінші рет ұйымдастырылды. Бұл жолы мерейтойлық жасқа жоспарланатын дәстүр бұзылып, көрме шәкірттердің ұсынысы бойынша тың сипатта шешім тапты. Үшінші жалғасты көрмеге Оралбек Қабөке, Алмас Нұрғожа, Бақыт Сейсенханұлы, Дулат Үсенбаев және Әлішер Жүргенов сияқты талантты жас суретшілер қатысады. 2013 жылдан бері шығармашылықпен белсенді түрде айналысып келе жатқан олардың ізденістері кәсіби ортада жиі талқыланып, өнер сүйер қауымның қызығушылығын оятып отыратын. Бұл жолы осындай белсенді жастардың ұстаздарымен бірге көрме өткізуі қазақ кескіндемесіндегі жаңа әрі жас толқынның қалыптасқанын айқын аңғартқан

еді. 2023 жылы Жұмақын Қожақынұлының 70-ке толған мерейлі жасында шәкірттері өздері белсенділік танытып көрмені тағыда өткізуді жоспарлайды. Нәтижесінде 7 сәуірде Ә.Қастеев атындағы МӨМ-да құрамында суретші Жұмақын Қайрамбаевпен оның шәкірттерінен жасақталған «Izder IV» тобының ұйымдастыруымен «Періште ізі» атты көрме аншлаппен ашылып, көрме уақыты аяқталғанға дейін көрермен тарапынан үлкен сұранысқа ие болды.

3. Талқылау

«Izder IV» көрмесі өнер сүйер қауымның көптен күткен үмітін ақтағандай болды. Бұл жолғы көрме Ж.Қайрамбаев және оның шәкірттерімен ұйымдастырылған бұған дейінгі көрмелерден барлық жағынан ерекшеленген еді. Ең алдымен көрме екінші «Періште ізі» деген терең мазмұндық концепцияға негізделген қосымша атаудың берілуі арқылы алдыңғы көрмелерден айшықталып, суретшілер ол концепцияны жылқы бейнесі арқылы ашуға талпынуында болды. Сол арқылы Жұмақын Қайрамбаевтың шәкірті саналған суретшілер өз араларында арнайы іріктеу жүргізе отырып, үлкен дайындықпен осы көрмені жоспарлаған болатын. Көрмеге Izder тобының алдыңғы құрамында бұрын болған аға буын, орта буын және жас толқыннан келе жатқан суретшілермен қатар биыл алғаш рет қатысқандары да бар. Жалпы көрмеге қатысушы шәкірттерге көрмеге қойылатын жұмыстардың барлығы жылқы образы арқылы ашылып, суретшілердің өзіндік көркемдік тілі мен қолтаңбалық мәнерлерінің ерекшеліктерін айқындауды мақсат еткендіктен арнайы талқылауда таңдап алынған болатын. Ал қонақ суретшілерге мұндай талаптар қойылмады. Олар тек жылқымен байланысты туындыларын ғана ұсынды.

Жылқы тақырыбы кездейсоқ таңдалып алынбады. Жылқы қазақтың рухы, мінезі мен болмысының көркемдік бейнелік сипаты. Халқымыз үшін ер азамат пен жылқы егіз ұғым. Сондықтан жықыны иесінің айнымас серігі, ер жігіттің қанаты, дархан даланы мекен еткен көшпенді халықтың кеңістік пен уақыт туралы түсінігі, дүниетанымдық көзқарасы, көлігі, азығы, сондай-ақ ішкі рухани дүниесінің айнасы ретінде қарастырады. Халқымыз үшін жылқы еркіндік пен жылдамдықтың, арпалыс пен күрестің белгісі. Ол кең даланы еркін жайлаған көшпенді халықтың өзі. Көшпенділік дәстүрінің өзі еркіндік. Себебі ол барлық жағынан тәуелсіз болғандықтан емін еркін кең даланың төсін көшіп-қонып жүріп мекен ете алады. Жылқы, тұлпар бейнелерінің еркіндікпен, тәуелсіздікпен, егемендікпен ассоциациялануының бірден бір себебі осыда. Оны өз кенептерінде М.Кенбаев «Асауға құрық салу», Қ.Т.Телжанов «Көкпар», «Атамекен» туындыларында кеңестік идеология шеңберінде тұсауланған еркіндіктің бейнесі ретінде талқылайды. 1980 жылдардың соңында егемендік қарсаңында отандық суретшілердің басым көпшілігінің шығармашылығында жылқы бейнесі бейсаналы түрде ақ пен қараның тартысының шарықтау шегін сипаттайтын композициялық шешімде көрініс тауып жатты. Өнертанушы Баян Барманқұлова қоғамның мәдени өмірінде көрініс алған осы бір жағдайды «Актуально об актуальном» деп аталатын ұжымдық мақалалар жинағында жарық көрген «Архетипы в искусстве Казахстана» атты мақаласында Ерболат Төлепбайдың «Көкпар» және Кенжебай Дүйсенбаевтың «Айқасқан жылқылар» атты туындыларын 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасына қатысты жазылған туынды ретінде танып, ондағы жылқы

бейнесін архетип ретінде қарастырады. Өнертанушының пайымдауынша «Архетип жеке тұлға немесе қоғам катаклизмдерді, қақтығыстар мен күйзелістерді басынан кешірген кезде оянады» (Барманкулова, 2000: 56). Алайда тұлға мен қоғам санасында Юнг бойынша архетиптердің бейсаналы түрде көрініс тауып жарыққа шығатынын ескерсек Izder тобының соңғы көрмесінде жылқы архетип емес символикалық, аллегориялық сипат алғанын ұғамыз. Себебі топ мүшелері жылқы бейнесін көрме тақырыбы ретінде саналы түрде таңдап алған болатын.

Ержүрек батырлар мен жауынгер көшпенділер заманының ностальгиялық сипатын суретші Ж.Қайрамбаев «Көшпенділер туралы жыр» атты туындысында бейнелеген. Мұнда жылқы иесінің сенімді серігі, адал досы ретінде кенепте көлденеңінен қаздып, кеудесін кере сенімді сипат алған. Ал «Адамат» атты туындысы осы көрменің кіріспесі мен эпилогы іспеттес. Өйткені кентавр көшпенді әлемінің мағыналық орталығы. Салт атты адам бейнесі сонау Герадот заманынан бастап антикалық қоғамның санасында кентавр аталып кеткен мифологиялық кейіпкер туралы түсінік қалыптастырғаны тарихтан белгілі. Сондықтанда тарихи қабаттардың қай парағын ашсақ та қазықтың ата-бабасын атсыз елестету мүмкін емес. Суретші кеңістік пен уақытты жылқы үстінде жаугершілік өмірі арқылы еркін бағындырып дербестігін сақтаған ерліктерін қолына садағын ұстаған адам мен аттың тұтасқан бейнесіне жинақтайды. Кескіндемеші кентаврды ат құлағында ойнаған батыр жауынгер емес, денесі жылқы, кіндіктен жоғары қарай адам бейнесіндегі тылсым жаратылыс ретінде суреттейді. Ол тұяқты денесімен табиғи біте қайнасқан. Оның жалбыраған шаштары арқасын тұтас басып желбіреген жалға ұласады. Адам мен аттың осы тұтастығынан еш жалғандық байқамаймыз. Адамның кіндігі мен жылқының кеуде тұсында тұтасқан жерін суретші бұлыңғырланған беймәлім кеңістіктегі тұманды бұлттардың ұлпасымен жауып сағымға айналдырып жіберген. Көз алдымыздағы Атамат бір сәт саналы әрі жабайы, дәрменсіз әрі қуатты күшке ие жаратылыс ретінде көрінеді. Оның жабайылығы мен қуаттылығын жал боп жалғасқан шашы мен жылқы денесі дамыта түссе, қолына ұстаған садағы арқылы адамға тән дәрменсіздік пен оны ойлап тауып игеруге бейімделген ұшқыр сана сезімін көреміз. Алайда, туындының беймәлім кеңістігі, Адаматтың көз жанары бір сәт тұңғиық әрі тұйық бола отырып үрейлендірмей қоймайды. Сондықтанда бұл туынды өзінің жылқы сипаты арқылы көрмеге кіріспе болса, үрей тудыратын ерекшелігі негізінде жас суретшілердің шығармашылығында айқын көрініс тапқан деректерді одан бетер асқындырып толықтыра түседі. «Суретшілер шығармаларында кентаврлар екі әлемге жататын азаппен күресетін адамның қос табиғатының символы ретінде қолданылады және олардың философиялық, психологиялық және герменевтикалық әлеуетін ашады» (Малей, 2020).

Досбол Қасымовтың «Құс жолы/Бие сауым» атты көлемді кескіндемелік туындысы барынша сауатты әрі салмақты ойластырылған композициясы, бір рең аясында шебер шешілген түстік шешімі арқылы тамсандырады. Кенеп композициясының орталығында шағын дөңнің үстінде алдыңғы сол аяғы тұсауланып, мойнына құрық салынған ақбоз торы биені саууға ыңғайланып тізерлей отырған бойжетіп қалған бұрымды қызды көреміз. Қыз баланың отырысы

кәсіби классикалық бишілердің әрекеті секілді тым асқақ әрі әсерлі. Арқасын тіктеп, иығын сәл көтере басын бұрған әрекеті де әлде қандай жоғары идеалдар мен үлгі болатын дүниелер жайлы тұспалдайды. Жылқы мойнына салынған құрықтың сырық ағашы қыздың қозғалыс бағытын ырғақты қайталап композицияның солға қарай бағытталған белсенді күшін дамытады. Кенептің сол жағында тұсаулы жылқының алдын орай қозғалысты тежеп жирен құлынды жетектеген жеткіншек кескінделген. Аспанға көз салған бала бір сәт әлденеге таңданып тына қалған. Бала мен биенің ортасында екі аппақ құлын кескінделген. Қазыққа байланған құлынның бірі жантайып жатса, ауыздықталмаған екінші құлын енесіне еркелей сүйеніп тұр. Дөңнің арғы жағынан түндігі түріліп, туырлығы жиналған, киізүйді көреміз. Туындының кей тұстарда лессировкалы мәнерде жазылуы, аспан кеңістігінің мөлдірлігі мен алдыңғы шептегі жаңбырдан жиналған шалшық судың тұнықтығы осы бір әлемнің тазалығына елітеді. Туындыда көшпелі өмірдің күнделікті негізіне айналған жылқы малының жесе азық, ішсе сусын, мінсе көлік болатын қасиеттерімен қатар аңыз мазмұнына желі болған тамаша оқиғасы баяндалады. Киіз үйдің төбесінен қалықтай ұшқан құстар арқылы суретші «Құс жолы» туралы халық арасында тараған аңыздарға сілтеме жасайды. Олардың бірінде ботасын жоғалтып аңыраған аруананың желінінен төгілген сүттен осы бір жұлдыз шоғыры пайда болған дейді. Бұл мазмұнды суретші бие сауу сәтімен байланыстырады. Ал, ислам мәдениетінің келуімен қалыптасқан екінші бір аңыз желісі жыл құстарының аспанда жол таппай адасып, Құдай тағалаға мұңдарын шаққаннан кейін пайда болған дейді.

Досбол Қасымовтың замандасы, лирикалық романтизмде шығармашылығын жемісті дамытқан суретші, этнографиялық дәлдігімен өткен тарихтың бай мәдени мұрасын бүгінгі жас ұрпақтың жадында қайта жандандырған суретшілердің бірі Мейіржан Нұрғожин. Ол көрмеге Жұмақын Қайрамбаевтың толық тұлғалық портреті мен жараған тұлпар бейнеленген «Әбзел» атты көлемді туындысын ұсынды. Суретші Жұмақын Қайрамбаевтың осы жасқа жеткенше жиған терген тәжірибесі мен кәсіби шеберлігін суретші ассоциативті тұрғыда тұлпардың ат-әбзелдерімен, сәнді жабуымен және қанжығасына байланған торсық, қоржындарымен жеткізеді. Шығармашылығында ұлттық мектептің бояуын жоғалтпай, егемендік жылдарындағы кескіндеменің дамуына үлес қосқан суретшінің ат баптаушы образында бәйгеге қосатын тұлпардай әрбір шәкіртін баптап, олардың өзіндік қолтаңбасы мен ерекшелігін сақтап дамытуға тырысқан ұстаздық қырын айқындайды.

Осы сарынды өз шығармашылығында дамытқан шебер суретші Ұлан Даубай. Оның этнографиялық мәнерде жазылған тарихи анималистік мазмұндағы туындысы Берел қорғанынан табылған жылқы бейнесін кескіндеуімен ерекшеленеді. Сақ мәдениетінің асыл қазынасы жинақталған Берел қорымынан мүйізді пыраққа имитация жасайтын жасауы бар он екі жылқы табылған болатын. Бұл сақтар дәуіріндегі бай мәдени дәстүр мен мұрадан хабар береді. Суретші кенепте Берел жылқысын мұражай экспонаты ретінде бүкіл жасауымен кескіндеу арқылы оның маңыздылығына баса назар қойғандай.

Жылқы бейнесін әртүрлі мазмұнда талқылауға тырысқан суретшілерден түрлі өзекті мәселелердің ұшқынын көргендей болғанымыз рас. Дегенмен, жылқыны

туындының мазмұндық формасы ретінде емес, өзіндік табиғи жаратылысында аса қызыға кескіндеп анималистік жанрға басымдық берген суретшілердің ішінде Азат Табиев пен Мөлдір Сағындықовадан бөлек қонақ ретінде қатысқан Бақытнұр Бурдесбеков пен Нұршитдин Баратов болды. Олардың шығармашылығынан жылқы бейнесі иппиялық жанрда шешім тауып, жылқы бейнесінде оның болмысын, жас ерекшелігі мен жыл мезгілдерін, мейірім мен махаббат сезімдерін сипаттау үлгісін көрдік. Азат Табиев тік форматтағы кенепте басты кейіпкер ретінде тайды бейнелей отырып, оны түрлі қоғамдық, әлеуметтік, психологиялық мәселелерден ада күйі суреттейді. Ал, Мөлдір Сағындық болса «Уыз» атты диптихінде мейірім мен махаббат сезімдерін енесі мен құлының бейнесінде бір-бірімен тұтасып өрнектік формалық композиция құрған шешімі арқылы жеткізеді. Ерекшелігі суретші шаршы пішінді кенептің көлемін қайталай мейірлене төлін емізіп тұрған жылқыны бейнелеуінде. Диптихтің бірінде ол өте жұмсақ, жылы, әрі мейірімге толы ақ түсте, екіншісінде ал қызыл, күрең және ақшыл түстердің қатынасында шешім таба отырып, ана мен бала арасындағы нәзік байланысты көрсетеді.

Талғат Тлеужанов Izder тобының әуел бастан келе жатқан мүшесі. Оның шығармашылығы тарихтың ерлікке толы беттерін қайта қалпына келтіріп, өткен күннің жеңістерін мақтан тұтуға бағытталған. Романтизм оның кенептерінде батырлар образында эпикалық және фольклорға негізделген тақырыптарда лирикалық шешім табады. Эпикалық романтизм Талғат Тлеужановтың батальдық және тарихи жанрдағы тақырыптарды тарқатудағы композиция құрудың академиялық шешіміне негізделеді. Жаугершілік замандағы батырлар бейнесі мен олардың өлшеусіз ерліктерін ұрпақ жадында қайта жаңғырту үшін суретші көбінде төменгі ракурстан монументалды асқақ идеалдандырылған образдарын жасайды. Кенептеріндегі кейіпкерлері, олардың іс-әрекеті мен тақырыптық туындылары қарқынды динамикалық қозғалыстарға негізделген. Кейбір детальдардағы желбіреген немесе жылтыраған эффект туындыдағы жағдайды барынша әсерлі жеткізеді. Оны суретші кейде мастихиннің серпінді жағыстарымен күшейтеді. Театралдандыру әдісімен шешім тапқан «Кеңістік арбасы» атты туындысы көшпелілер мәдениеті мен кеңістігі және сол кеңістіктің ажырамас бөлігіне айналған жылқының маңыздылығы жайлы баяндауда.

Шығармашылығын осы тарихи-батальдық жанрдағы эпикалық романтизмнен бастап кейін лирикалық декоративті мәнерде жалғастырып, бүгінгі күні эксперименталды символизмде сынап жүрген суретшілердің бірі – Әлішер Жүргенов. Оның кенептерінен тартысқа негізделген қуатты күшті, махаббатты ең жоғарғы құндылық ретінде қарастыратын сезімнің тұңғыш сыры мен өзінің «менің» әлі іздеу үстінде екенін айқындайтын эксперименталды мәнерді байқаймыз.

Көрмеге кескіндемеші «Көкпар» тақырыбындағы туындысын қояды. Көкпар отандық суретшілер тарапынан белсенді қарастырылып келе жатқан тақырыптардың бірі. Ойын барысы мен оның философиясы әр заманның идеологиясы тұрғысынан Қ.Телжановтың, Қ.Мамаковтың, Е.Төлепбай мен Ж.Қайрамбаевтың кенептерінде түрлі шешім тауып, әлеуметтік, саяси және идеологиялық мазмұндарды тарқатқан еді. Әлішер Жүргенов көкпар ойынының динамикалы қозғалысқа негізделген

шешімін ұсынады. Мұндағы арпалыс пен тартыстан ойын мазмұны мен философиясы бұзылмайды. Күш, жылдамдық, ептілік пен намысты шыңдауды көздейтін ойынның кульминациялық шағы алдыңғы пландағы үш кейіпкердің әрекеттері арқылы композициялық құрылымында үшбұрыш құрап орналасқан. Ортадағы шұбар ат мінген жігіттің бәрінен жоғары орналасып тартысқа түскен сәтінен болашақ жеңімпаз екенін тұспалдаймыз.

Izder тобының құрамындағы тұрақты мүшелерінің бірі Жұмақын Қайрамбаевтың қызы Дарья Қайрамбаева мен жаңадан қосылған сезімтал кескіндемеші Мадина Нарбаева. Екеуі де көрмеге өздерінің қоршаған ортаға деген сезімі мен қатынастарын көрсететін туындыларын ұсынады. Д.Қайрамбаева экология тақырыбына арналған туындылары арқылы табиғаттың апатқа ұшырау жағдайындағы адамның хал ахуалын бейнелейді. Қуарып сортаң тартқан, суы тартылып, топырағы кеберси жарылған аймақта адам да қауқарсыз, қорғансыз қалғандай. Адам қолынан жасалған осындай табиғи апаттардың салдарынан адамзатты оның тарихы мен мәдениетінің жетістіктері, ұлттық дәстүрлі мұралары да араша болып құтқарып қала алмайды. Сондықтан құлпытастарды паналаған дәрменсіз адамға олар қалқа болып көлеңкесін түсірмейді. Суретші адамның ішкі және сыртқы әлсіз, дәрменсіз күйін, табиғаттың алдындағы қауқарсыз сипатын оның тәнін жалаңаштау арқылы жеткізеді.

Жас суретші Мадина Нарбаева керісінше адам мен табиғат арасындағы байланысты нәзік сезімдер арқылы түйістіреді. Суретші импрессионисттер секілді табиғаттың сұлулығын күннің шуағына шомыла мың бір түске боялған сәті арқылы өте әсерлі көрсеткен. Мөлдір тоғанды кешіп өткен ақ көйлекті қыз аппақ құлынын ерткен ақбозаттың үстінде отыр. Ағаштар мен өсімдіктердің көлеңкесінен көкшіл, жасыл түстерге баялған тоған салқын самал әсерін сездіреді. Суды кешіп өткен қыз бен жылқылардың аппақ түсті дақтары суға түскен күн сәулесімен ойнаған ақ теңбілдер арқылы жайлы орта жасаған. М.Нарбаеваның «Тылсым дүние» атты осы туындысы табиғатты суреттеуде лирикалық-поэтикалық сипат алып, сол арқылы адамзаттың сырға толы ішкі әлемі мен көңіл-күйін тарқатуға негізделген.

Көрмеге қойылған жұмыстардың басым көпшілігінен лессировкалы жағыс мәнерін бірізді қолданатынын жоғарыда атап өттік. Бұл Жұмақын Қайрамбаевтың өзіндік қолтанбалық ерекшелігі ретінде де белгілі. Суретші әсіресе пейзаж, пастораль және аллегориялық тақырыптарға қалам тартқанда кеңістікті жазуда лессировкаға жиі жүгінеді. Бұл оның шығармашылық мәнерінен айқын көрініс тапқан ностальгияның әсерін күшейте түседі. Тіпті кейбір жұмыстарындағы киелілік сипатты арттырады десек те болады. Осы лессировкалы жағыс мәнерін суретшінің шәкірттерінің шығармашылығынан да көруге болады. Әсіресе жұмыстың кейбір жерлерінің аяқсыз қалғандай немесе сағым секілді көрініс табуы осыдан. Өнертанушы Д.С Шарипова мұның аға буын шығармашылығымен шектелмей кейінгі жас суретшілердің кенептерінде жаңаша сипатта көрініс таба бастағанына «Ұлттық сана мен елдің тәуелсіздігі үшін соншалықты маңызды болу үшін бөлшектенудің, жоғалып кетудің, сағымның жалпы сезімі жас суретшілердің көркемдік стратегиясында үстемдік ете бастайды» - деп анықтама береді (Шарипова Д.С., 2022: 3). Мұндай тұжырымын өнертанушы әсіресе Н.Нұрахмет, А.Орақбай шығармашылықтарына қатысты атап кеткен болатын.

Нұрбол Нұрахмет қазіргі таңда Izder тобының орта буынға айналған тұрақты мүшесі, тәжірибелі суретші әрі ұстаз. Шығармашылыққа өзіндік терең философиямен келіп, туындыларында кеңістікті сюрреалистік мәнерде шешкенімен көркемдік тілі экспрессионизмде айқындалған. Н.Нұрахмет шығармашылығына XX ғасырдағы аты шулы ағылшын суретшісі Ф.Бэконның көркемдік мәнерінің ықпалы болғандай. Денені жан мен рухтан бөлек бөлшектеп қарауда, рух пен жан азығының негіздері мен адамзат болмысының негіздерін тану жолында экзистенционалдық көзқарастар байқалады. Jovo Radoš қарастыруы бойынша, адамның жан-жақты дамуы мен өзін-өзі жүзеге асыруына әкелетін дене, жан және рух арасындағы теңдестірілген және үйлесімді қатынастарды көрсетеді (Jovo Radoš, 2018).

Көрмеге қойған үш жұмысы арқылы суретші тарихтан белгілі құндылықтар мәселесін қайта қарауды талап етеді. Мысалы, «Абайдың бөлмесі», «Көгің кім?» атты жұмыстарын қарастыратын болсақ бірден әлде қандай рухани жайсыздыққа тап боламыз. Автордың жеткізгісі келген ауқымды ойларын ұға алмай, шешімін таппай сарсаңға түсеміз. Оның кенептерінде көбінде кейіпкерлері өзара бір бірімен байланысқа түспейді. Әрқайсысы өз алдына дербес. Илегендері бір терінің пұшпағы болса да өз ішінде арпалысқа түскендей. Реквизиттер сақтайтын бөлмедегі қалың гипс үлгілердің арасында қалған Абайдың да маңайындағы дүниелермен байланысы жоқ секілді. Бүгінгі ұрпақтың жадында ұмыт бола бастаған кеменгер бейнесі санамыздағы есігі еске түскенде ғана ашылатын шаң басқан қоймаға тап болғандай. Ия, Абай ұлттың, қазақтың бетке ұстар әлемдік данышпандармен қатар қоятын тұлғасы болғанымен бүгінгі жастардың кумирі емесі екені анық. Суретші, ұрпағы үшін толғанған, адамзаттың абырой биігінен көрінуге, ғылым мен білімге ұмтылуға, тәнді емес әрқашан жанды азықтандыруға шақырған Абайдың барлық тағылымы беті ашылмайтын кітаптар мен әлемдік мәдениетті барынша тез сіңірген сайын өзінің тарихи тамырын ұмытып, онымен байланысты үзе бастаған бүгінгі және келешек ұрпақ жайлы толғанған. Толғаныстан бұрын суретші Абайдың өзіне дәлел келтіріп, бүгінгі мәдениеттегі орнын көрсетіп тұрғандай.

Н.Нұрахмет шығармашылығында адам бөлшектеп қарап жеке даралап зерттейтін лабораториялық затқа айналады. Оның кейіпкерлерінде тұлғалық сипат жоқ. Саналы адамдардың бәрін автор қуыс кеуде ретінде қарастырып, басты назарға олардың танымын емес талғамын қояды. Мысалы, «Көгің кім?» атты жұмыста көрермен назарын сойған малды боршалап жатқан ер адамдардың бұттарына киген шалбарларының үш сызықты жолағына назар аудартады. Бұл әйгілі «adidas» компаниясының брендтік белгісі. Жігіттердің сойылған жылқының етін боршалау процесі тым деректі, дөрекі әрі қауырт сезіледі. Малды сою сәті қазақ кескіндемесінде суретшілер шығармашылығында әсіресе, 1980 жылдардан бері байқалып келе жатқан үдеріс. Туынды өзінің жалпы көркемдік шешімі бойынша посткеңестік кеңістіктегі ақталмаған идеологиялар мен жалған құндылықтар әшкере болған тұстағы қоғамның теңселген жағдайы мен санасының көрінісін ұсынатындай. Себебі, қой, қошқарды сою барысы бұл діни мазмұнында құдай жолында адамзаттың ұрпағы үшін құрбан болған киелілік сипатпен байланысты еді. Ал мұнда суретші кешқұрым сәтте, тост көтеріп тойлатып отырған ортада асығыс іске кіріскен адамдарды құдды бір ұрлық

жасап жатқандай суреттейді. Егемендікке қол жеткізіп мемлекеттік идеологиялар қолға алынып өткенді қайта қалпына келтіру, өзіміздің тарихи тамырымызбен сабақтастық орнату қажеттілік тапқан тұста тарихты, бабалар мұрасын, салт-дәстүрді сакрализациялау Қазақбай Әжібековтың «Құрбандық» атты туындысында айқын көрініс тапқан. Енді құрбандық немесе мал сою бұл өзінің әу бастағы аңыздардағы мазмұнымен сабақтасып, қайта оралған құндылықтар мен киелі қасиеттер жайлы баяндайтын еді. Нұрбол Нұрахметте құндылықтар туралы толғамын осы құрбандық немесе құрбан тақырыбынан іздейтіндей. Оның кенепіндегі мал сою барысы қасапшылардың күнделікті әдетке айналған механикалық іс әрекеті іспеттес. Туындыдан Каметовтың таңдау алдында тұрған толғаныс сәтін де, Қ.Әжібековтің құндылықтарды қастерлеген киелілігінде көре алмаймыз. Құндылықсыз ортада адам өмірі қаншалықты құнды әрі мәнді болмақ.

Оралбек Қабөке шығармашылығы балалық шақтың тәтті естеліктері мен отбасы құндылықтарынан бастау алып, тұтас өрнектік композициялары арқылы шешім табады. Кейін келе көркемдік тілі символизмге, метафоралық мәнерлеуге ұласады. Бұл автордың өз туындыларына өзі оқиға, тарих, аңыз бен сюжет ойлап тауып негіздеуінде. Символизм мұндай туындыларының образдық кейде формалық шешімінен көрініс табады. Кейбір туындыларын иконологиялық талдауда міндетті түрде авторлық нұсқаға жүгіну керек болады. Себебі суретшіні ең алдымен идея, одан соң оның философиялық өзіндік тұжырымы, содан кейін барып образдық формалық шешімі қызықтыратын секілді. Жоғалған немесе жоғалтқан, мүмкін тіпті ұмытқан құндылықтар жайлы Оралбек Қабөке көрмеге арнап арнайы жазылған «Қамбардың түсі» атты жұмысында баяндайды. Н.Нұрахмет секілді О.Қабөкеде аға буын мейлінше асқақтата өз кенептерінде негізі тақырыпқа айналдырған дәстүрмен байланысты құндылықтарды төңкеріп қайта қарау арқылы бүгінгі заманауи қоғамның көзқарасын ұсынады. Қазақи танымда жылқы ердің қанаты, малдың төресі, ер жігіттің серігі, көшпендінің көлігі. Бірақ қазіргі қазақтың танымында бұл ұғымдар архаизмге айналған. Айфон серігіміз, интернет досымызға айналған қоғамда жылқы тек азық болып қалғандай. Шаршы пішінді кенеп кеңістігінде декоративті әрі динамикалық қозғалыстағы жылқымен бірге түс көріп жатқан ұйқыдағы оның пірі Қамбар ата кескінделген. Жылқы малының қадір қасиеті ұмыт болып бүгінгі күні түске айналғандай. Кенептің түстік шешімінің жарқын флуоресцентті сипат алуы мен композицияның көркемдік тілінің декоративтік мәнерде шешілуінің мәні суретшінің осы түс жағдайын жеткізуге тырысуында.

Бақыт Сейсенхан – өте нәзік әрі сезімтал, ойшыл суретші. Оның шығармашылығы бір сәт су түбіне тұнған тыныштық пен ішкі үнсіз ой арпалыстарына негізделген. Сондықтанда оның кенептерінде бір сәт лирикалық көңіл-күйге жетелейтін көріністер драмаға айналып шыға келеді. Суретші бір мезетте жанымызға тыныштық пен сенім орната отырып, артынша күдік ұялатады. Оның құтқару тақырыбындағы туындылары осындай сипатта. Нәзік лиризм академиялық реалистік шешімі мен орнықты композициясы арқылы көрінсе, драматизмді эспрессивті кереғар түстік шешімі арқылы танимыз. Кескіндемеші «Құтқару» атты жұмысында жылқы бейнесінің интерпретациясын өзінше жасайды. Тік форматтағы кенептің жоғарғы

жағында апаттан құтқарылған төбесінен ерекше тылсым жарық түскен күйі көкке қарай көтерілген ақбозат бейнеленген. Оның көкке көтерілген тұрқынан миссияның орындалғанын ұғамыз. Бірақ құтқарушы қайда? Назарымызды сәл төменге түсірсек тікұшақты, одан төменірек қайыққа ұқсас элементті көзіміз шалады. Тікұшақта құтқарылған олжа боларлық ешнәрсе байқалмайды. Құтқарушының құтқарылушыдан төмен тұруы еріксіз ой толғауға шақырады. Нәтижесі қауіпсіздікті кепіл етпейтін апаттан тәніміздің құтқарылғаны әлде, тәніміз ажал құшып рухымыздың құтқарылғаны маңызды ма? Назарды жанға емес әдейі рухқа қойып отырмыз. Себебі жылқы қазақ кескіндемесінде әрқашан суретшілер тарапынан халықтың немесе ұлттың еркіндік аңсаған рухын білдіретін символ ретінде кескінделсе, өнертанушылық тұрғыда архетип ретінде қарастырылып жүр.

Көрмеге қатысушылардың ішінде тым экспрессивті қолтаңбалық мәнерімен ерекше көзге түсетін Алмас Нұрғожа туындылары. Алмас Нұрғожа өз шығармашылығында жекелеген детальды, тақырыпты, образды монументализациялау арқылы кешегі өткенді емес бүгінгі күнді ертеңгі тарихқа айналдыруға тырысады. Оның шығармашылығына әрбір детальдың перспективалық ізденісі арқылы монохромды түстердің графикалық шешіміндегі кескіндемелік туынды жасау мәнері тән. Ол ракурсты төменнен ала отырып, фокусқа ерекше назар аударады. Фокус арқылы перспективаны зерттейді. Кеңістіктегі денелердің жекелеген бөлшектерін перспективада дара қарастыра отырып, олардың экспрессивті гравитациялық шешімін жасайды. Гравитация бір сәт уақытты шексіздік пен мезгілсіздікке тоқтата отырып, туынды алдындағы көрерменді дел сал күйге түсіреді. Гравитация А.Нұрғожаның алдыңғы кезеңдердегі ізденістерінде геометриялық денелердің кеңістікте бейтарап қалықтауы арқылы шешім тапқан болатын. Жалпы гравитация бұл ауа қысымының әсерінен денелердің салмағын жоғалтып, мекендеген кеңістігін жатсынуы, бейтараптануы немесе қабылдамауы. Мысалы, 2022 жылғы қаңтарға дейінгі шығармашылығының көркемдік тілі гравитацияға негізделді. Гравитация ләззат сезімі емес. Бұл мазмұнның пішінді және оның салмағын сезінбеуі.

А.Нұрғожаның осы мәнердегі келесі туындысы шаршыға жақын форматта шешім тапқан «Нысана» деп аталады. Туындының ортасында қарудың көздеуге арналған нысанасына имитация жасайтын шеңбер бейнеленген. Оның пішініне сыймай алдыға ұмтылған күйі оққа ұшқан жылқы бейнесі сфералық перспективаға жақын шешім тапқан. Оның соңғы рет ышқына ұмтылған екпінінен әлі де үмітінің үзілмегенін байқаймыз. Суретші жылқының дене тұрқын кескіндеуде перспектива заңдылығына сәйкес алдыңғы пландағы басын барынша үлкен етіп, одан мойнының омыртқа сүйектерін айқын бейнелеу арқылы дене бөлігіне көшеді. Жылқы бейнесі А.Нұрғожа шығармашылығында экспрессивті сипат ала отырып, бүгінгі жаңа Қазақстандағы қазақ рухының еркіндікті және әділдікті аңсаған бейнесі ретінде көрінеді.

Алмас Орақбай шығармашылығы тұтастыққа және оны түйсінудің ұлы сезімдеріне негізделген. Көрмеге «Сарқырама» және «Атаусыз» деген екі туындысын ұсынып, оның астарында жаратылыстың мәңгілік мәселелерін талқылайды. Кенептеріндегі өзектілік адам мен табиғаттың біртұтастығын негіздейді. «Сарқырама» атты туындысында аспан мен жер көкжиектен бөлінгенімен, кенептің композициялық

орталығындағы кейуана бейнесі арқылы кеңістіктен оқшауланып, оның кимешегінің – аспан, денесінің – жер әлемімен тұтасуы барысында қайтадан кеңістікке сіңеді. «Алмас Орақбай дәл осындай тәсілмен жойылып бара жатқан қазақ әлемін қалпына келтіруге тырысып, кетіп бара жатқан осы денені сюрреалистік аспектіде бекітеді» (Шарипова, 2022: 35). Суретші үшін адамзаттың жаратылыстық мәні осы тұтастықта секілді. Себебі бұл табиғи ортадан өзінің биологиялық негізінен, физикалық кеңістігінен ажырап, оны жабайы жайсыз деп таныған бүгінгі қоғамдағы жайлы әрі жасанды ортаға бейімделе түсетін санасы мен сезімінен, тіпті сезінуден айрылып жатқан бүгінгі және келешек ұрпақтың апатты трагедиясын кескіндейді. Ана бейнесіндегі адам денесі табиғатпен, жылқы жануарымен тұтасып, біте қайнасып жылқы су ішкен сарқыраманың образдық шешімін жасайды. Сарқырама кейпіндегі әйел мен жылқы біртұтастық құрғанымен, оның үстіндегі адам денесінің әдеттегідей кеңістікке сіңіспей, тіпті өзі секілді адам – әйел бейнесімен де тұтаспауы ойландырады. Оның бассыз бейнеленуі тіпті үрейлендіреді. Туындыны тамашалай отырып, одан сюжет, әлде қандай мазмұнға ие оқиға мен тарихты іздеп қиналамыз. Бірақ бәріне тек өзіміз кінәлі екенімізді ұққымыз келмейді. Себебі, адамбыз. Табиғаттан жаратылсақ та одан тым алыспыз. Бір-бірімізді сезінуден, түсінуден, ұғысудан қалғанбыз.

Бейбіт Әсемқұл көрмеге провокациялық мазмұндағы «Көлеңкедегі жарық» және «Қарауыл» атты екі туындысын ұсынған. Біріншісінде жылқы бейнесі халықтың асқақ рухы ретінде көрініс тауып теңкиіп жығылған қалпы шешім табады. Бұл жердегі трагедия оның буаз күйі ажал құшуы.

Композициялық орталықта суретші жалпы қарапайым халықты жуас мал қойға (соның ішінде союға арнайы семіртіп бағатын піштірілген еркек қой ісекке) теңеп бейнелегендей. Оның терісін сыпырылған күйі кескіндеуде саяси астар жатқандай. Қойдың үстінде тым жас бала отыр. Бірақ, баланың қол-аяқтары мен бет әлпеті дерексіз сипат алып, тағыда қоғамдағы дәрменсіздікті тұспалдайтындай. «Біз террорист емеспіз» деген жазуы бар жұлым жұлымы шыққан лозунгты тік көтерген күйі артына қарайлай қарсы алдына бағытталған. Жылқы бейнесіндегі рух жығылған жерге жарықтың түскен шекаралары тым айқын болғанымен, кенептегі қалған кеңістік бұлыңғыр. Тіпті терісі сыпырылған қойды жайдақ мінген баланың алдында шегі шеті жоқ тұйық дуал тұрғандай. Бұл жауапсыз, нәтижесіз проблемалардың белгісіндей. Бірақ оларды кім, қашан, қалай шешетіні сол беймәлім қабырға секілді белгісіз.

«Қарауыл» туындысы айқын контрастқа құрылған. Ол образдардың, кейіпкерлердің және оларды лайықты қабылдау мен түйсінудің кереғарлығына негізделген. Бірден көз алдымызға Рене Магриттің аты шулы «Это не трубка» туындысы келді. Ол туындыда иллюстрация секілді шылым шегуге арналған түтікше бейнеленген. Ал оның төменгі жағында көркем жазумен әдемілеп «бұл трубка емес» деген жазу жазылған. Санамыз не нәрсеге илану керек. Бұны образдың ойыны деп атасақ болады. Оған кезінде Мишель Фуко «Вероломство образов» деген көлемді еңбегін арнап жан-жақты талқылайды. Сонымен, біздің санамыз не нәрсеге илану керек? Көзіміз көрген бейнеге ме әлде аузымыз оқып дыбыстаған сөзге ме? Теория жүзінде пішін мен мазмұнның бір-бірінен толыққанды қабылдайтын дүние жасай алмайтынын ескерсек, мына жағдай біздің санамызды есеңгіретеді.

Қарауылдың кара киімді дақ секілді денесі аппақ кеңістікпен жедел контраст жасағанымен оның қайшылығы беймәлім кеңістіктегі белгісіз жануарлардың қасында барынша бәсеңдейді. Көзіміз бейбіт жайылған жылқы денелерін көргенімен, олар жолбарыс терісінде қабылданады. Сонда біз бұл жануарларды жылқы ретінде қабылдау керекпіз бе, әлде жолбарыс ретінде ме? Егер жылқы болса нені түспалдайды? Ал, жолбарыс бейнесінде нені айтқысы келді? Бұл сұрақтардың бәріне жауапты суретші көрерменнің өзіне қалдырады. Сондықтан бұл туындылардың көркемдік тілі символизмге негізделген.

Түсті минимализмге жеткізіп, кенепте графикалық мәнерді қолдана отырып плакаттық шешім жасаған көрмеге қатысушы жас суретшілердің бірі Дулат Үсенбаев. Оның көлденең форматтағы қарқынды динамикалық қозғалысқа негізделген туындысы «Мезет» деп аталып, уақыттың ықпалындағы дәуірдің өзгеру сипатын көрсетеді. Сол жақтан оңға қарай екпіндеп шапқан үйір жылқының қозғалысы динамикалық серпін алған. Жылқылардың шабысымен алдыға қарай жылжыған сайын қанық қызыл түстен ақ түске ойысқан кеңістік мейлінше жазық әрі тұтас. Бұл кеңістікте тереңдік жоқ. Жылқылардың алдыға қарай беттеген қозғалысы композициясында ярусты, таспалы шешім жасайды. Алдайда кенептің қақ ортасында бейнеленген қыздың қозғалыссыз денесі осы бір жантасалқан қарқынды әрекетті тежеп, композицияны симметриялы етеді. Осының салдарынан барлық қозғалыс бір сәтте тынып, әрекет үстінде тоқтап қалғандай әсер береді. Суретші уақытқа тәуелді әрбір адамның өмірі мезеттен тұратынын және сол мезеттер өмірімізге мән беретінін айтқысы келгендей.

Топ мүшелерінің пішінде көрермен тарапынан ерекше қызығушылық тудырған суретшілер Сауле Дюсенбина мен Данияр Сарбасов болды. Сауле Дюсенбина өзінің замандастарынан ерекшеленіп көрмеге принттік баспа үлгісінде жасалып, қабырға қағазына бастырылып шығарылған «Сыбаға» атты туындысын қояды. Көптеген қатпарлы мата фактурасын беріп мыжылған заттардың арасында қазақ үшін кәделі жамбас, тоқпан жілік, жауырын, төс сияқты жіліктерінің құр сүйектері шашылып жатыр. Әдетте үйге келген қонаққа табақ тартарда үй иесі мен қонақ табаққа салынған жілікке аса мән берген. Етсіз қураған құр сүйектер бүгінгі жылтыраған қоғамда өз маңыздылығын жойғандай. Еліміздің маңызды қалаларының алаңдары мен көшелерін безендіріп тұрған хандар мен батыр бабаларымызға арналған мүсіндердің силуэтіне осы құр сүйектер тұғыр болып тұрғандай. Принттегі аттылы бейнелер Алматы қаласындағы Абылай хан мен Райымбек батырдың, Қызылорда қаласындағы Жалаңтөс батырдың, Астана қаласындағы Бөгенбай батырдың, Талдықорған қаласындағы Қабанбай батырдың монументалды мүсіндерінің силуэттік көшірмесі екенін жазбай танимыз. Суретші бір кеңістікте осы элементтерді жинақтап бір композиция жасау арқылы хан, батыр болған бабаларымыздан бүгінгі күнге дейін ұрпақ ұмытпай жадында сақтау үшін қолдан соғылған мүсіндер қалса, кәделі жіліктен тек сүйек қалады. Бірақ ұрпақтың санасына осы дүниелердің маңыздылығы мен бабаларымыздың сіңірген еңбегін дұрыс насихаттап жеткізбесек, олардың тек бір-біріне ұқсас атқа отырған қимылсыз мүсіндерінен пайда болмайды. Етінен ажырағасын қажетсіз болып, итаяқта қалған сүйектер секілді өзектілігін жоғалтпақ.

Сондықтанда принтте сүйектер мен мүсіндердің өлшем бірліктері өзгертіліп бір біріне тең берілген. Қу сүйектер барынша үлкен болғанымен монументалды көрінбейді, ал мейлінше пафоста шешілген алып қола мүсіндер барынша кішірейтілген кезде өзінің қуатылығын жойып маңыздылығынан айрылады. Ал осы бөлік принтте бірнеше жүздеген рет қайталанып берілген кезде тіпті ұсақталып, жәй бір өрнек секілді қабылданады.

Данияр Сарбасов шығармашылығы соңғы жылдары сұранысқа ие болып жүрген жас мүсіншілердің бірі. Негізгі тақырыптары анималистік жанрға арналып көбінде даналықты, еркіндікті және күшті сипаттайтын бұғы, жылқы, бұқа секілді тұяқты жануарлармен бірге түркілік дәуірден санамызға сіңген тотемдік бейнеге айналған көк бөрі бейнесін сомдайды. Иппиялық жанр Д.Сарбасов шығармашылығының арнайы бір бағыты іспеттес. Аллегориялық мазмұндағы жылқы бейнелері арқылы ол күрделі пластикалық шешімді, композициялық ізденістерді көрсетуге тырысқан. Оның «Бостандық» атты композициясы күрделі динамикалық сипат алып, жан-жағынан тамашалау барысында түрлі шешімді ұсынады. Алдынан қараған кезде қанатын кере алдыңғы екі аяғын көтеріп көкке ұмтылғандай әсер қалдыратын мүсіндік композицияда баланс бұзылғандай көрінеді. Бірақ мүсінді айнала тамашалап оны қырынан көрген кезде барып жылқының бүркітпен алысқан тартысты бейнесін көреміз. Жылқы – жылдамдығымен жер кеңістігін бағындарған уақыттың бейнесі болса, бүркіт – аспан кеңістігін бағындырған құс патшасы. Ал алдыңғы жағынан қараған кезде қанатты пыраққа ұқсатып қабылдау арқылы жер мен көкті біріктірген мифологиялық тылсым жаратылыс мәңгі еркіндіктің символы пырақ ретінде шешіледі. «Бұл туындыларда қазіргі уақытқа тән тарихтың мифологизациялануы айқын көрінеді (Шарипова, 2020:6).

Аққали Закиров Іздердің жаңа әрі жас мүшелерінің бірі. Сурет өнеріне деген алғашқы танымы О.Таңсықбаев атындағы Алматы сәндік-қолданбалы өнер колледжінде қалыптасып, кескіндемеші Кенжебай Дүйсенбаевтың айқын ықпалын сезінгенін алғашқы жылдардағы шығармашылық мәнерінен байқаймыз. Жоғары кәсіби білімін Жұмақын Қайрамбаев шығармашылығында шыңдаған А.Закиров әлі де ізденіс үстіндегі талантты суретші. Көрмеге қойған жұмыстарының бірі «Музыкант» деп аталып, композиция жалпақ көлемді жағыстарымен қырлы беттер құрайтын екі фигурадан тұрады. Сыбызғы тартқан адам мен оның қасындағы жылқысы музыка үніне еліткен күйі тұтастық құрған. Жағыс мәнерімен 1960 жылғылардың көркемдік тіліне сілтеме жасай отырып, суретші қазақ бейнелеу өнерінде «ұлттық мектеп» аталып кеткен модернистік бағытқа сілтеме жасайды.

Данияр Сарбасов аға буын мүсіншілері секілді «Құлагер» тақырыбына орала отырып әділетсіздік, қастандық және құрбан тақырыбын қайта көтереді. Бұған дейін «Құлагер» образы Т.Досмағамбетов шығармашылығында көп фигуралы «Ақан Сері-Құлагер» композициясында монументалды шешім тауып, Құлагердің қастандыққа дейінгі салтанатты бейнесін жасай отырып, қазақ мүсін өнеріндегі романтизмнің үлгісін көрсеткен болатын. Бақыт Абишев пен Нұрлан Далбай Құлагерді жануар бейнесімен шектемей опасыздықтың құрбаны болған кейпінде қарастыра отырып, қондырғылы мүсінде күрделі пластикалық шешімде сомдайды.

Данияр Сарбасовтың Құлагері оқиғаның эпилогын баяндайды. Жылқының S тәрізді күрделі шешімдегі бұралған композициясы арқылы оның құлаған сәтін басының төмен қарап, аяқтарының аспаннан келуі арқылы жеткізеді. Құлау, әсіресе басымен төмен қарай сомдалған композициялық шешімдер әдетте өнер тарихында жеңілістің, опасыздықтың белгісі ретінде талқыланады. Ал сақ мәдениеті мен антикалық Грекияның геометриялық кезеңінде жиі кездесетін S тәрізді композициялық құрылымдағы жануарлардың бейнесі өлімді тұспалдаған болатын (Акимова, 2007: 38). Төңкерілген Құлагердің құйрық – жалы ерекше көкке қарай өрлеп, оның ұшы жануардың жауыздықтан азат болған жанын тұспалдайтын құс бейнесіне ұласады. Осылайша мүсінші Құлагер бейнесіне қатысты тақырыпты жаңа қырынан ұсынады. Д.Шарипова зерттеулерінде, қазақ мүсін өнеріндегі интертекстуалдылықтың жарқын ерекшеліктерінің бірі мүсіншілердің анималистік жанрға үндеуі, Аң стиліне сондай-ақ, Ұлы даланың мифологиялық кейіпкерлеріне жүгінуі ұлттық дүниетаным тұжырымдарын жаңғыртуымен айқындалған (Шарипова, Кобжанова, Кенджакулова, 2021).

4. Нәтижелер

Izder IV-тің «Періште ізі» көрмесіндегі негізгі тақырыптың жылқы жануарымен байланысты болуы екі түрлі сипат алады. Аға буын шығармашылығында бұл бай дәстүрлі мәдениетті, фольклор мен салт-дәстүрді сипаттайтын рухани құндылық ретінде көрініс тапса, жас буын суретшілерінің шығармашылығында халықтың бүгінгі ахуалын суреттейтін, оның әлемдік, ұлттық, қоғамдық шеңбердегі орны мен маңыздылығын айқындайтын саяси мазмұнға ие туындылар қатарын құрайды. Тіпті кейбір жұмыстардан автордың ертеңгі тарихқа айналатын бүгінгі қайғылы жағдайларға өзінің субъективтік көзқарасын еш жасырмай ашық әрі бағыл жеткізуінде жылқы бейнесін архетип емес символ ретінде, тіпті бостандық пен әділдіктің немесе құрбандық аллегориясы ретінде сипаттайтынын байқаймыз. Жылқы бейнесі бір көрменің өзінде жан-жақты сипат алып, қазақтың бұрыннан қалыптасқан дүниетанымдық көзқарастарын әртүрлі ракурста қайта қарайды. Мысалы Д.Қасымов, М.Нұрғожин кенептерінде ол дәстүрлі рухани мәдениеттің атрибуты ретінде көрініс тапса, О.Қабөке, Н.Нұрахмет пен Б.Асемқұл жылқы бейнесі арқылы құндылықтар жоғалған немесе құндылықтар өзінің өзектілігін жойған уақыттың сарсаңға түскен сана-сезімін айқын көрсетеді. Д.Үсенбаев пен А.Нұрғожа шығармашылығында жылқы уақыттың, қоғамның, тіпті автордың осы ұғымдарға қатысты айқын көзқарасының, ішкі арпалысы мен рухани дағдарысының сипаты ретінде айқындалады. Сондықтан бұл көрмеде жылқы бейнесі негізгі тақырып емес. Жылқы – суретші көзқарасының мазмұнға айналу формасы.

Көремеге қатысқан аға буын шығармашылығына академиялық реалистік мәнерде жұмыс жасау тән. Әсіресе, шығармашылықтарын лирикалық романтизм бағытында дамытқан Досбол Қасымов пен Мейіржан Нұрғожин ұлттық салт-дәстүр мен фольклорды үлкен мақтаныш сезімімен қарастырады. Олардың кенептеріндегі ұлттық рухани және материалдық құндылықтар барынша шынайы әрі сенімді шешім тауып кешегі өткен ата-бабаларымыздың тұрмысындағы эдиллия жайлы баяндайды. Ол қылықтарымен тым тәтті әрі ересектерге қарағанда әлде қайда ақылды көрінетін

балалар бейнесінен, әрбір бөлшегіне дейін аса құрметпен тәптіштеп бейнеленген кейде тіпті дәлдігінде этнографизмге ұласып жататын ұлттық бұйымдар мен киімдердің көркемдік шешімінде айқындалады. Осының бәрін балалық пен жастық шақтағы сезімдердің пернесін шертетін қанық әрі нәрлі түстік шешімі одан әрі дамыта түседі. Бұл суретшілер деректі кинолар мен фотолардағы түссіз рәсімдерді парасатты жеткізуді көздей отырып нәзік лирикалық сезімдерді тарқатады.

Т.Тлеужанов туындысындағы жылқы уақыт пен кеңістіктің билеушісі, қуатты әрі тылсым күштің иесі ретінде көрінеді. Абстрактілі кеңістіктегі әртүрлі өрнектік безендірулер мен геометриялық элементтер қозғалыстың екпінді күшінің әсерін арттыра түскен.

Ал Алмас Нұрғожа болса өз шығармашылығында билік пен халықтың қарым-қатынасындағы қарапайым адам, тұлға, ұлт сипатының жағдайын өте жақсы суреттейді. Мұндай көркемдік композициялық шешімді Е.Төлепбайдың 1987 жылы жазылған «Көкпар» туындысынан көреміз. Ракурс пен көкжиекті төменнен ала отырып, ойынның тартысты сәтін монументалды етіп көрсетуге тырысады. Кеңістікті бейтарап сюрреалистік шешімге келтіре отырып, ұлттық ойынның астарында 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасына деген өзінің наразылығын айқын көрсетеді. Кенепте көкпар ойынының мәні жоғалып, жылқылар бірер секундтан кейін туынды кеңістігінен шығап көрерменін таптап кететіндей әсер қалдырады.

Оралбек Қабөке шығармашылығындағы сезім мәселесі де салыстырмалы түрдегі ассоциация арқылы шешім тапқан. Туындыларында сезімнің нәзік лирикалық әуезді пернелеріне қарағанда жалпы ер мен әйел арасындағы тұтастық жайлы философияны тұспалдайтын ізденістер басымырақ. Осындай символизм мен метафоралық мәнердің тағы бір үлгісін Оралбек Қабөкеден бөлек Бейбіт Әсемқұл, Алмас Нұрғожа, Мөлдір Сағындық, Сауле Дюсенбина, Дулат Үсенбаев және Бақыт Сейсенхан шығармашылықтарынан да көре аламыз.

5. Қорытынды

«Izder» тобының идеологиялық жетекшісі Жұмақын Қайрамбаев шығармашылығында жылқы бейнесі өте жиі кездеседі. Суретші шығармашылығының жемісті дамыған тұсы еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізген уақытымен тұспа тұс келгендіктен оның кенептерінен ностальгиялық сарынға толы отбасы мүшелерінің, ұлт қайраткерлерінің портреттік галереясы мен тарихи мазмұндағы және аллегориялық сипаттағы тақырыптық туындыларды жиі көреміз.

Ностальгиялық сарын сағыныш сезімімен астасып Ж.Қайрамбаев шығармашылығының негізгі өзегіне айналған. Сағыныш өткен күннің елеске айналған құндылықтарына, әке мен бала арасындағы үнсіз диалогтарға, қоғамдағы үлгі тұтқан рухани құндылықтарға суретшінің кемелденген шағындағы философиялық ой толғамы ретінде шешім табады.

Жұмақын Қайрамбаев пен шәкірттерінің ұйымдастыруымен құрылған Izder тобына биыл жиырма жыл толып, бірнеше буын суретшілерін қалыптастырып үлгерді. Соңғы өткен «Періште ізі» көрмесі соның дәлелі. Топ мүшелері көрме ұйымдастырып, жұмыла жұмыс жасау арқылы көрменің жалпы концепциясына ұрпақтар сабақтастығынан бастап кешегі және бүгінгі қоғамда өзекті болған

тақырыптарды қозғай отырып, академиялық реалистік бағыттағы заманауи кескіндеме дамуының үлгісін өз шығармашылықтарының негізінде көрсетуге тырысты.

Қорыта келген де, көрмеден суретші мен көрермен арасында диалог пайда болып, ол кең көлемді талқылауға ие болды. Халық санасын оятқан, бүгінгі отандық кескіндеменің дамуына серпіліс берген көрме болашақта да сұранысқа ие болып өз жалғасын табады деген сенімдеміз.

Әдебиеттер:

1. Акимова Л. Искусство древней Греции. – Спб.: Азбука-классика, 2007. – 400 с.
2. Байжігітов Б. Қазақтың колөнері тарихы: Сәндік колданбалы өнер және халықтық кәсіпшілік. – Алматы: Экономика, 2012. – 265 б.
3. Барманкулова Б. Архетипы в искусстве Казахстана. // Актуально об актуальном. Сборник статей казахстанских искусствоведов. – Алматы: АИК, 2000. – 176 с.
4. Малей И. 2020. Золототысячник Андрия Белего. Зоофилология. <https://doi.org/10.31261/zoophilologica.2020.06.10>.
5. Шарипова Д.С. Особенности воплощения культурной памяти в графике, живописи и монументальной скульптуре Казахстана // Коллективная монография. Икультурная память как духовный ресурс национальной идеи «Мәңгілік ел» в современном изобразительном искусстве и архитектуре Казахстан. – Алматы: ТОО «Литера-М», 2022. – 312 с.
6. Шарипова Д.С., Кобжанова С.Ж., Кенджакулова А.Б. Интертекстуальность в современном искусстве Казахстана в аспекте культурной памяти. Вестник Казахского национального женского педагогического университета. 2021; (2). – 179-190 бб. <https://doi.org/10.52512/2306-5079-2021-86-2-179-190>
7. Sharipova D.S., Kenjakulova A.B., Kobzhanova S.J., Orazkulova K.S., & Kenzhebayaeva L.A. (2020) Revisiting the Kazakh Famine at the Beginning of the 1930s in Fine Art Forms from the Perspective of Cultural Memory [bc5204243c2c0974efc0cb902d5bae3b9805.pdf](https://doi.org/10.52512/2306-5079-2021-86-2-179-190) (semanticscholar.org)
8. Jovo Radoš. (2018) Axiological aspects of human body, spirit and soul composition. 5(2):50-58. doi: 10.2478/SPES-2018-0014

References:

1. Akimova L. (2007) The art of ancient Greece. – St. Petersburg: ABC classics, – 400 p. (in Russ).
2. Baizhigitov B. (2012) Kazaktyn koloneri tarihy: Candik koldanbaly oner zhane halyktyk kasipshilik. – Almaty: Economics, – 265 p. (in Kaz.).
3. Barmankulova B. (2000) Archetypes in the art of Kazakhstan. // Relevant about the relevant. Collection of articles by Kazakhstani art critics. – Almaty: AIK. – 176 p. (in Russ.).
4. Jovo Radosh. (2018) Axiological aspects of the structure of the human body, spirit and soul. 5(2). – pp. 50-58. doi: 10.2478/SPES-2018-0014. (in Eng.).
5. Maley, I. (2020) The golden thousandth of Andriy Belego. Zoophilology. <https://doi.org/10.31261/zoophilologica.2020.06.10>. (in Russ.).
6. Sharipova D.S. (2022) Features of the embodiment of cultural memory in graphics, painting and monumental sculpture of Kazakhstan. // Collective monograph. Cultural memory as a spiritual resource of the national idea «Mangilik el» in modern fine arts and architecture of Kazakhstan. Almaty: Litera-M LLP. – 312 p. (in Russ.).
7. Sharipova D.S., Kobzhanova S.J., Kenjakulova A.B. (2021) Intertextuality in contemporary art of Kazakhstan in the aspect of cultural memory. Bulletin of the Kazakh National Women's Pedagogical University, (2). – pp. 179-190. <https://doi.org/10.52512/2306-5079-2021-86-2-179-190>. (in Russ.).
8. Sharipova D.S., Kenzhakulova A.B., Kobzhanova S.Zh., Orazkulova K.S., Kenzhebaeva L.A. (2020). Returning to the theme of famine in Kazakhstan in the early 1930s in the visual arts from the point of view of cultural memory [bc5204243c2c0974efc0cb902d5bae3b9805.pdf](https://doi.org/10.52512/2306-5079-2021-86-2-179-190) (semanticscholar.org). (in Eng.).